

BESZTERCEBÁNYA ETNIKAI VÁLTOZÁSAI A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG

BÓNA LÁSZLÓ

Bevezető

Kutatásom a mai Szlovákia szívében fekvő Besztercebánya kora újkori nemzetiségi változásainak vizsgálatára irányul, egészen a kiegyezésig.¹ A középkori eredetű német telepesek és a környékbeli szláv–magyar ajkú lakosság városban betöltött szerepének küzdelmeit vizsgálom. A kutatás főképp arra irányul, hogy kiderítse, mekkora mozgósító erővel bírt a beszélt nyelv, a vallás, a közösségi, a gazdasági, és hatalmi pozíciókért vívott harcokban. A szlovák történetírás a korábbi századok elitjének náció–nemzeti jellegű törekvéseinek interpretálásának elemzése, illetve reflektálása is megjelenik e tanulmányban. Nemzeti–nyelvi relációval kapcsolatba hozható széles spektrumú modern szlovák szakirodalomba is betekintést nyújt a tanulmány. Számomra a legfontosabb célja a város nemzetiségétörténeti kora újkori kutatásának viszont az, hogy van-e létjogosultsága és kontinuitása korábbi évszázadoknak a 19. század nyelvi–nemzetiségi feszültségek lefolyásában a történeti kiindulóponton kívül. A tanulmány alcímeit a – a kutatás során bebizonyosodott – domináns etnikum alapján neveztem el, ezzel is érzékeltetve a változások lefolyását. A kutatás módszertana főleg szakirodalmi elemzés és levéltári források vizsgálatában merült ki.

Neusohl

A német betelepülés előtti századokról írott források nem említik, vagy nem beazonosítható a települést létezése. A bistrá–banská szókapcsolat a szlovák szakirodalomban egyértelműen szláv eredetűként jelenik meg, hiszen az interpretáció szerint az első szó „sebes-en” folyót, patakot, vagy vizet jelent, addig a második bányát jelent.² Ez a megállapítás figyelmen kívül hagyja az erdélyi településterületen létesített német eredetű Bystricz településeket. „Sebes bánya” kevés számú, a Zólyomi uradalomhoz tartozó magyar és esetleg szláv lakosaira települnek a német bányászok, akik a helyiek elavult, jobbára felszíni fejtésből és aranymosó technikája mellett korszerű eljárásokkal és munkamódszerekkel kezdik meg

¹ Neusohl – Besztercebánya - Banská Bystrica

² A szlovák szakirodalom magyar fordítsa az szakirodalmi jegyzékben található.

a kitermelést.³ A német betelepülés előtti lakosság összetételéről mintegy fél tucat felszíni bánya neve, és az egyes korabeli dűlőnevek tesznek tanúságot.⁴ A város a Garam felső folyásának völgyében, hegységekkel és erdők gyűrűjével jó körülhatárolható területen fekszik, bár kevésbé elzárt területen terül el, mint a környékbeli bányavárosok.⁵ A települést főképp Tübingiából és Szászországból származó telepesek teszik híressé.⁶ A Besztercebányai körtéri telepeseknek – kiknek első locatora, a konzorcium vezetője András Comes volt. Besztercebányának IV. Béla

³ Csupán pár a város számos előforduló névlakjából: Byztherze (1256), Bystrice (1271), Byztherzebana (1293), esetleg Új Zólyom (Novo Solio-1300) Bystrichie Solensis (1387).

⁴ Idézi: *Jurkovich Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Na základe poverenia predstavitel'ov mesta napísal v rokoch 1896–1922 Emil Jurkovič. Pribicer. Banská Bystrica. 2005. 550. „arbor Jegenie, arbor Nirfa, sub una arbore Sylffa vocata. In: a Badin család birtokhatár leírása, ill. a 1380-as Breznóbányai privilégiumi levélben említett Hideghavas, vagy a IV. Béla idejéből ismert Luczatő stb. // Jurkovich Emil szakképzett történész volt, aki ismerte a városi archívum dokumentumait, és ezekre támaszkodott történeti munkája írása közben, hogy amit lehet, forrásokkal támaszthassa alá. Pozitivistá volt. Jurkovich monográfiája több mint 2000 gépelt oldalt tesz ki, melynek kéziratát az OSZK-ban található. A teljes kiadás, a fentebb idézett mű 2005-ben. A3-as méretben, mintegy 550 oldalon, hiánytalanul lett kiadva. Jurkovich munkájánál érzékelhető, hogy a valamikori német várost valamiképp integrálja a magyar állami-ságba. Mivel Ő maga is a királyi Magyarországi alkalmazott volt, nyilván valamilyen szinten védte is munkaadójuk eszmeiségét, asszimilációs politikáját. Sőt, a szepességi (Letanovce) születésű Jurkovich Csehszlovákiát is elhagyta, és Magyarországon hunyt el 1936-ban. „Igyekeztek (Ipolyi Arnolddal együtt) megszabadulni a romantizmus koncepcióktól”[...] Jurkovich, „a város történetének megírásában végül is nem állt hozzá nemtörődömséggel a szlovákok felé.” Idézet In: Skladný, Marián: Vonkajšie a vnútorne dejiny Banskej Bystrice. 16–23 In: Šovčíková, Darina: *História Banskej Bystrice. Dielo a význam Emila Jurkovicha.* (Zborník prác) Vydala Štátna vedecká knižnica Banská Bystrica. 1997. 17–19.*

⁵ A Túróci gyűlés 1284-ben úgy jellemzi a területet, mint sűrű erdőt, amely sem vadászatra, sem pedig halászatra nem alkalmas. In: *Jurkovich E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica.* i. m. 15.

⁶ Tübingiát Máté Gábor írt, illetve Richter Oldrich, szászokat Ulicny Ferdinand. A szász eredetről a privilégiumot adományozó okirat tesz tanúbizonyságot, illetve a szász párbajszokásjog is (kerek pajzs és kard). *Uličný, Ferdinand: Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255.* 5–15. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Vydavateľ: Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 301.

1255-ben adott bányászati és városi privilégiumot.⁷ A 12–13. században főképp aranyat és ezüstöt (illetve némi higanyt) bányásztak, majd a 14. század második felétől a réz bányászata válik dominánssá, olyannyira, hogy a város komoly kereskedelmi kapcsolatokat épít ki, illetve ezáltal jelentős kereskedelmi központtá is válik. A hat alsó-magyarországi bányavárost egy közösséggé alakítva, először 1405-ben találjuk azon okmányban, mellyel Zsigmond király az ottani bányavidéken a bányászatot szabadnak nyilvánítja.⁸ Ezen társulás főképp a városok kereskedelmi státuszjogaik megszilárdításának céljából alakult, ennek ellenére nyilván a közös német nyelv, és valamilyen összetartozás – közös sors – gondolat is irányította a városlakókat, hogy a nyilvánvaló kereskedelmi rivalizálást háttérbe tudták szorítani. Romantikus ábrázolásban a bányászati szellem – Bergmannsgeist – bányászszabadság – hatotta át a városlakókat, mely hozzájárult a zárt közösség kialakulásához.⁹ Kétségtelen, hogy a veszélyes munka, az egymásrautaltság, a közös eredet és az környék idegen nyelvű, eltérő életmódot folytató külvilága kevésbé befolyásolja őket. A közvetlen környék idegen, lassan főképp szláv jellegéről a szűkebb környékbeli falvak névváltozása is tanúskodik: Az 1250-ben még Lypcsa nevű települést 1516-ra Lypcz Sclavonicalis, 1524-ben már Thotlypcha-ként elmítik a források.¹⁰ Az 1387-ben Haynczdorf nevezű község (mely ma már a város része) 1398-tól Sclavonicalis villa-ként illetve Windischen Dorfként említődik.¹¹ A városi számadáskönyvek tanúsága szerint az első szláv nevek 1386-ban bukkannak fel. Ilyen például Laczkovicz Stephan, Laczo Koler, Pumpan, Sclavus Orton, Rohaczynn.¹² Természetesen a város falain kívül élő, kevés számú és alacsony jogállású idegen lakosság a város életére semmilyen – dokumentálható – befolyással nem volt.

⁷ *Paulinyi Oszkár*: A Garam vidéki bányavárosok lélekszáma a 16. század derekán. In: *Pauliny Oszkár*: Gazdag föld, szegény ország. Tanulmányok a Magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk. Búza János és Draskóczy István. Kiadja a Corvinus Egyetem, és a Miskolci Egyetem, Bp. 2005. 141.

⁸ Évszázadok során Kőrmöcbánya szabad királyi város volt a szövetség vezetője, Besztercebánya és Selmecebánya szabad királyi városok, míg a többi tag csupán bányaváros.

⁹ *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. A M. Tud. Akadémia könyvkiadója, Budapest, 1880. 171. <http://www.mek.oszk.hu/07100/07138/index.phtml> Letöltve: 2014. február. 12.

¹⁰ *Ivanič, Peter*: Slovanské osídlenie Pohronia... i. m. 43.

¹¹ Uo.

¹² *Fejérpataky László*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885. 9.

A szláv lakosság beszivárgásának kezdetei

A zárt, törvény által védett kiváltságos német közösség teljes hegemóniája egészen 1541-ig tartott. Ekkor ugyanis a királyi Magyarország területén maradt városok a bányakamarák hatásköre alá voltak kénytelenek felsorakozni. A reformáció idejében és a humanizmus következményeként lassú társadalmi változások kezdődtek. 1529-ben már a városban tevékenykedik az első ismert evangélikus tanító Erasmus névvel.¹³ Ebben az időben azonban még nem volt megengedett a német nyelv iskolai használata – nemhogy a szláv – sőt, büntették is.¹⁴ Luther tanai, tehát „*nép nyelvén hirdetni isten tanait*” elősegítette a városi és közvetlen környék lassú fejlődését. A bányavárosok szövetsége már 1536-ban konstataulta, hogy lutheránus értékkel bírnak, sőt 1568-ban évenként egy–két ízben találkoztak a tagvárosok vallási elöljárói, melyeken a közös vallási ünnepeket koordinálták.¹⁵ A mindenkori uralkodóknak természetesen érdekében állt a jó kapcsolat a gazdag bányavárosokkal. Így váltak a alsó-magyarországi bányavárosok a reformáció fellegrárává. A könyvnyomtatás terjedésépp a latin nyelvű irodalom mellett főképp német nyelvű énekeskönyvek, imádságok mellett a „köznép” nyelvén, a szláv nyelven is kezdtek megjelenni nyomtatott munkák. A szláv művekben a cseh hatás érzékelhető. A szláv környék ekkoriban egyre jobban bekapcsolódott a város ellátásába, és az új erek, bányák, tárnák felfedezése is elősegítette a szláv ér beszivárgását a bányavárosi közösségbe, legalsóbb rétegeibe. Ehhez kétségkívül hozzájárult az is, hogy a 14–15. században a korábbi „ringburger” családok, kik relatíve kicsiben üzték vállalkozásukat, tehát a bányászati jogaikat és egyéb kereskedelmi tevékenységüket a hozzájuk már generációk óta tartozó bányász–munkás családokkal, lassan bekebelezték a középkori „multinacionális” Fuggerek és a Thurzók, kik egy kézben egyesítették a bányászatot. Ennek az lett a következménye, hogy a családi örökségek és a korábbi személyes kapcsolatok, örökségek degradálódtak a szászországi és türingiai rokonokkal, így a német betelepülés mértéke is alábbhagyott. A Fuggerek, ahol lehetett, az olcsóbb munkaerőt alkalmazták, ami a nem német munkásoknak, köztük főképp szlávoknak kedvezett.¹⁶ Erre utal az is, hogy 1542-ben az adósok névsora között elnémetesített magyar neveket is találunk: Stephan Wasch, Kaspar Schandor, Andreas Kolbasz, Paul Haynal, Jakob Kisch, Gregor Swdár, Blasius Rawaz stb.¹⁷ A németek demográfiai

¹³ Uo. 5.

¹⁴ *Richter, Oldrich a kol*: Banskobystrické Gymnázium. Vydavateľstvo Osveta, Martin. 1983. 16.

¹⁵ *Jurkovich Emil.*: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica... i. m. 168.

¹⁶ *Jurkovich E.*: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica i. m. 337.

¹⁷ Idézi: *Dr. Nagy Emilné Vass Éva*: Besztercebánya és a német szellemi élet. Bp. 1943. 9. In: Relkovic Neda. Közli az adózók 1542-ből származó névsorát. Karpathenland 1934.

helyzetét kezdetben a soltészfalvak létesülése támogatta. Később azonban a hegyvidéki szláv kolonizáció, illetve a huszita betelepülés módosította a környék nyelveinek arányait. A 14–15. századi számadáskönyvek bizonyosság szerint a szlávok főképp az alsóbb néprétegekben (aranymosók, segédmunkások) voltak jelen.¹⁸ Ez már Besztercebánya közvetlen környékét érintette. Tehát a 15. század elejére tehető, amikor is a forrásokban nyomokat találunk a forrásokban a város környékének szlávságának fokozatos beszivárgásáról. 1524-ben a városi rendeletekben egy új jogszabály jelenik meg, miszerint a főtéren csupán német nemzetségből valók birtokolhatnak házat.¹⁹ A 15. század végén már a város északi falai mentén „Besztercebánya nem német lakosai, melyben a szlovákok (sic!)²⁰ voltak többségben egy második templomot építetett (kostol svätého Kríža).²¹ Ezt a templomot kezdték aztán a városi és a környékbeli regiszterekben szlovák templomként emlegetni (die windische kirche).²² Az első „tót” – vagy „tótul” is tudó – evangélikus káplán, kinek nevét a források megőrizték, 1530-ban Biber János.²³ Mivel nem maradtak fent énekeskönyvek, illetve listák, csak feltételezhető, hogy német evangélikus énekeket bibliai cseh nyelvre fordítva énekelték, mint ahogyan azt bizonyíthatóan tették pl. Bártfán. A templomban a második kántor tudott szlovákul, és minden vasárnap, illetve közösségi alkalomkor joga volt kántálni szlovák evangélikus ségéideivel.²⁴ Ami a magyarul beszélő lakosságot illeti, általánosan elfogadott tény, miszerint a magyar ajkú lakosság a Léva – Losonc – Rimaszombat képzeletbeli vonala környékén, pontosabban a fölött valamivel húzódott, mindenestre túl messze ahhoz, hogy hatását Besztercebányára kifejtsse. A város lakosságát az

¹⁸ *Máté Gábor*: Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. In: *Földrajzi Értesítő* 2007. LVI. évf. 3–4. füzet, pp. 181–204. 185.

¹⁹ *Graus, Igor*: Banská Bystrica a obrana jej výsad v 15.-16. storočí. 23–47. In: *Bitušková, Alexandra a kol.*: Banská Bystrica Historicko – Etnologické štúdie I. Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystricy, Banská Bystrica. 2000. 25.

²⁰ A szlovák történészek legtöbbször szemrebbetés nélkül szlovákot használ szláv helyett.

²¹ *Graus, Igor*: Banská Bystrica. i. m. 25.

²² *Jurovičková, Martina*: Epitafy a erby v mestskom hrade. 41–54. In: *Šovčíková, Darina*: História Banskej Bystrice. Dielo a význam Emila Jurkovicha. (Zborník prác) Vydala Štátna vedecká knižnica Banská Bystrica, 1997. 42. Windische-szlávot jelent nem szlovákot.

²³ *Rosenauer Károly*: A Besztercebányai Ág. ev. Gimnázium története. Besztercebánya. 1876. 22.

²⁴ *Hulková, Marta*: Príspevok k hudobnej kultúre Banskej Bystrice v druhej polovici 16. storočia. 48–60. In: *Bitušková, Alexandra a kol.*: Banská Bystrica Historicko – Etnologické štúdie I. ... i. m. 54.

1495-ös adóösszeírásból levezetett Bücher féle becsléssel Paulinyi Oszkár mintegy 2600–2900 főre becsüli.²⁵

Neusohl az egyenjogúsítási küzdelmek tükrében

Az állandósult oszmán jelenlét, a vallási ellentétek, a lakosság északra húzódása és főképp a magyar nemesség küzdelmei a Habsburg udvarral jellemezték a következő mintegy két évszázadot (1541–1711). Jurkovich Emil szerint a 16. század kezdetén egyértelmű a német többség, a számadáskönyvek, a hivatalos okiratok, a liturgikus nyelv, a magánlevelek, a végrendeletek is főképp németül íródtak. E mellett azonban szlávokról is említést tesz, kik főképp alacsonyabb rangú bányamunkások, kézművesek (ládások, kovácsok, szabók, mészárosok) kik csupán a mellékutcákban lakhattak. Csupán nagyon kevés magyar lakott a városban, akiknek a száma csupán a török megszállás után növekedett.

A város belső köreibe a 17. század legelején kerültek be idegenek. A Habsburgellenes felkelések következtében, 1605-ben már szláv tagjai is vannak a városi külső tanácsnak.²⁶ A külső tanács tagjainak azonban messze nem volt akkora jogkörük, mint a belső tanácsosoknak, ki az egész várost irányították. A törökök elől menekülő magyar és szláv nyelvű nemességről, legalábbis akik polgárjogot nyertek volna, Besztercebányán szó sem volt. Markov elemzése szerint, melyet a városi polgárok jegyzőkönyve alapján végzett, 27 fő érkezett szláv nyelvterületről, ebből azonban csupán 7 lehetett szláv, többi német.²⁷ További 15 polgár települt be német területekről, egy–egy horvát és magyar (oszmán megszállási terület-ről) Sziléziából két fő, cseh területről egy fő, és egy fő Tscherkackból.²⁸ A német lakosság tehát az „övéit” preferálta a polgárjog kiadása során. Az „alacsonyabb” jogi státuszú lakosság természetesen kisebb–nagyobb mértékben, ahol lehetett, északabbra húzódott.

A magyar nemesség úgy látta, hogy a Habsburg német dinasztia törekvéseinek megtestesítői a német zsoldosok, német hivatalnokok és éppen azon bányavárosok polgárai, kik kiváltságaikat féltve óvják városukat és gazdaságaikat a nem német betelepülőkötől. E törekvéseik eredménye a 1608-as törvény, mely kötelezte

²⁵ Paulinyi Oszkár: A Garam vidéki bányavárosok lélekszáma a 16. század derekán. In: Pauliny Oszkár: Gazdag föld... i. m. 128.

²⁶ Graus, Igor: Banská Bystrica a obrana... i. m. 25.

²⁷ Ebben mintegy 482 polgár neve szerepel, és az újonnan érkezetteknel származási adat is van.

²⁸ Idézi: Markov, Jozef: Odraz politických zápasov v obecnej správe banskej bystrice v 16–19. storočí. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1973. 140. In: Matricula civium Novisoliensium de anno 1612 januarii 1. (P.P., č. 5).

az egyenjogúsítást.²⁹ E törvény életbe lépése előtt csak „geburtsbrief” azaz szülőkről szóló hiteles származás igazolásával lehetett céhet alapítani, illetve házat venni a város legelőkelőbb helyszínén, a piacon. Természetesen ez a törvény a gyakorlatban sokkal nehezebben és lassabban érvényesülhetett, annak ellenére, hogy az országgyűlés 2000 dukát büntetési összeget helyezett kilátásba a törvényt sértő városokkal szemben.³⁰ A városi tanács már az év decemberében összeült a törvény megvitatására, s januárban úgy döntenek, az 1524-es privilégiumra hivatkozván kéri majd a királyt, hogy a főtéri házak tekintetében szabadságukat és jogukat biztosítsa „*máskülönb a városra, sőt a bányászatra is a teljes romlást hozhat.*”³¹ A város hamarosan megkereste a bányavárosi szövetséget is, illetve a nádorhoz is intézett panaszlevelet. Ezek után „*1612-ben a szláv egyházi egyenjogúsítás is megtörtént, – legalábbis jogilag —[...] az egyházközség teljes egyházi jogot adott, tehát áldását adta az addig kicsi és egyházi jogaiban korlátozott templom bővítésére és jogainak kiteljesítésére.*”³² Ugyanebben az évben történt, hogy egy bizonyos Skamla József szabó céhbelépési kérelmét megtagadták, méghozzá arra hivatkozva, hogy csupán németek léphetnek be a céhekbe: „*praetendentes me esse sclavonicae nationis ac propterea indignum consorcio Germanorum.*”³³ A nádor négy alkalommal adta ki a rendelkezést, miszerint Skamla-t vegyék be a besztercebányai céhbe, eredménytelenül.³⁴ A belső tanács és a nádor is tudta, hogy az ügy precedensértékű, ezért is küzdött mindkét fél oly tántoríthatatlanul. Az érintettet végülis befogadták, méghozzá a nemzeti kérdés megkerülvén. 1612. december 8-án a nádor és a helytartótanács bírósága előtti meghallgatása előtt az 1608. évi. 13. törvénycikk megerősítést nyert, mi szerint a jegyző illetve a városi tanács és egyéb városi méltóságok „*mixtim et alternatim*”, vegyesen tekintettel a nációra és

²⁹ 1608. évi (k. e.) XIII. törvénycikk. *Dr. Kolozsvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen* (ford.): Magyar Törvénytár 1608–1657. évi Törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest. 1900. 19.

³⁰ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, Magistrát mesta Fasc. 875, (č. 5) 15. 155. Éppen Besztercebánya volt az első, aki ez végett büntetés fizetésére volt kötelezve a nádor által. A végrehajtása azonban részben a király közbelépése végett is elmaradt.

³¹ Idézi: *Markov, J.*: Odráz politických i. m. 11. In: Štátny archív v Banskej Bystrici, Magistrát mesta. fasc. 2, č. 13. A városba természetesen beköltözhattak a magyarok és szlávok, sőt hivatalt is vállalhattak, „csupán” a főtéri házakat nem említette a törvény.

³² *Alberty, Július*: Banskomestský seniorát a Banská Bystrica. 153 - 160. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 158.

³³ Idézi: *Markov, J.*: Odráz politických i. m. 150. In: ŠABB, Magistrát mesta P.P. 1611/14 és 1612.

³⁴ Idézi: Uő. 150. In: ŠABB Palatínove prípisý vo fasc. 259, č. 58, 59, 93, és 95.

vallásra „bohemis seu Sclavis” csehek és szlávok is részt vehessenek.³⁵ Magyarok azonban alig voltak a városban, ugyanis „non exitentibus vero Hungaris ex natione duntaxat sclavonica.” helyettük csak a segédnépek (ez esetben szlávok) kaptak jogokat.³⁶ Ezek után több tanácsülés, panaszlevél, közbenjárás, stb. folyt a 1608-as törvény, illetve a nádori komisszió értelmezése körül. A német, s azon belül is a mintegy három tucatnyi családból álló vezető közösség azonban továbbra sem adta fel, gazdasági érdekeit féltve eldöntötte, hogy kiváltságaik védelme érdekében a királyhoz fordulnak.³⁷ II. Mátyás „végleges akarata” 1613 február 1-én kelt levéllel 20-án érkezett meg a németek kérésére, melyben megerősíti a német polgárság régi kiváltságait.³⁸ A küzdelmek ezzel mintegy négy évtizedre, a Habsburg császár és németjei győzelmével értek véget, a nádor és a nemesség vereségével. A belső tanácsba egyetlen szláv sem jutott be, csupán a jegyző választásán vehettek részt, melyeket azonban a belső tanács tagjai delegáltak. A 24 tagú külső tanácsban azonban három–négy illetve legfeljebb hat főt tett ki a szlávok aránya ebben az időben.³⁹

Az első szláv teljes jogú belső tanácsos

A város főterét övező házak azonban még ekkor is a németek hatalmát és jogállását tükrözik, hiszen az 1675. július 27-i városi jegyzőkönyv is erről tesz tanúságot: Beniczky, aki már főtéri házzal rendelkezik, és az automatikus bormérési jogot nem meri alkalmazni, ezért kérvényezi a városi tanácstól, az azonban „*csak német származású Ringbürgernek gyakorolhassák...*” egy év múlva újra próbálkozik, most már jogi perrel fenyegetőzve, akkor már megegyezésre jutnak a városi tanáccsal. Ebben az időben 34 körtéri ház van a fő téren, az évszázadok során ez a

³⁵ ŠABB. Fasc. 285, (č. 43) Körmöcbánya például 6 német, 3 szláv és 3 magyar helyet volt kénytelen biztosítani a városi belső tanácsban. Mivel Besztercebányánál nincs említés magyar helyekről, joggal feltételezhető, hogy a városban gyakorlatilag nem voltak magyarok.

³⁶ Idézi: *Markov, J.*: Odras politických i. m. 43.-167. In: ŠABB. Fasc. 906, (č. 8)

³⁷ *Paulinyi Oszkár*: A Garam vidéki bányavárosok lélekszáma a 16. század derekán. In: *Paulinyi Oszkár*: Gazdag föld, ... i. m. 136. Paulinyi 3 tucat családra teszi a vezetői közösségek számát.

³⁸ ŠABB. Fasc 875, (č. 5) 25. Ugyanez év áprilisában újabb kérvényt nyújtottak be, a 2000 arany büntetés eltekintésére és a kiváltságaik megerősítésére.

³⁹ *Markov, J.*: Odras politických i.m. 35. A szerző névelemzésre hagyatkozik, a listát nem közli. Besztercebányán azonban a külső tanácsnak nem volt akkora hatalma, mint a többi felső-magyarországi bányavárosban, ugyanis míg másutt szokás volt, hogy a külső tanács is delegálhatott a bíró helyére tagokat, itt kizárólagosan a „ring“(főtéri) tehát a belső tanács tagjai delegálhattak.

szám alig változik.⁴⁰ Valószínűleg Beniczky volt az első szláv származású, aki házat tudott vásárolni a főtéren. A házak lakóinak és tulajdonosainak névelemzése alapján elmondható, hogy a tulajdonosok több, mint 90% a német eredetű névvel rendelkezik, és a két évszázad folyamán csupán 5 esetben fordult elő, hogy nem német kézben voltak-e házak.⁴¹

Besztercebányai főtéri tulajdonosok és bérlők, 15–16. század				
Családnév valószínűsíthető eredete	Darab	%	Ebből tulajdonos	%
Német	82	80,39%	46	90,20%
Szláv	9	8,82%	2	3,92%
Magyar	2	1,96%	1	1,96%
Egyéb, nyugat európai	5	4,90%	1	1,96%
Szláv vagy német	2	1,96%	0	0,00%
Magyar vagy szláv	2	1,96%	1	1,96%
Összesen	102	100,00%	51	100,00%

1. táblázat: Besztercebányai főtéri háztulajdonosok és bérlők 15–16. század.

Jurkovich Emil kisszámú magyart is említ a 17. századi Besztercebányán. Egy 1650-ben keletkezett forrás szerint azonban „A polgárság Besztercebányán megmaradt, helyt állt a szláv többség támadásnak.” Tehát a város főként szláv.⁴²

A szlávosság lassú térnyerése a belső tanácsban

Az 1703-as esztendőben, január 8-án azonban a városba érkezett gróf Löwenburg királyi felügyelő. Mivel az előző évben nem érkezett senki sem az udvar meg-

⁴⁰ Pl. 19 században 36 Ringhaeuser-főtéri ház volt.

⁴¹ *Paulinyi Oszkár*: A Garam vidéki bányavárosok lélekszáma a 16. század derekán. In: *Pauliny Oszkár*: Gazdag föld, ... i. m. 117. oldalon Paulinyi főbb utcákra bontva közöli a házak és lakosainak adatait.

⁴² Die burgerschaft zu Neusohl (bestehet) meistenils von Windischen.”, Idézi *Markov, Jozef*: Odráz politických i. m. 139. In: Index oder Register über das Kais. Kammerprotokol etc. 1649 f. 332. Selmecebányai Bányahivatal könyvtára. Egy Körmöcbányai kamarai gróf levele az udvari kamarának, Kelt: 1650. március 12.

bízásából, a választásokat a szokásokhoz híven újév napján megtartották, és ez évben az „*ambos evangelicos et slavonicae nationis*” M. Smertník-ot választották bírónak.⁴³ A felügyelő kijelentette, hogy ebben az évben feltétlenül szükséges, hogy a bíró katolikus legyen, és a nációk szerepének a választásokban véget kell vetni: „*fieri posse, ut interdum plures sint Schlavi, plerunque plures Germani.*”⁴⁴ A napokig tartó huzavonának az lett az eredménye, hogy Löwenburg nyilvánosan kijelentette városi bírónak „*catolicam professus d. Melchior Smertnik*” kinevezését.⁴⁵ Tehát a megválasztott valószínűleg a csatározások közepette rekatolizált. A városi tanácsnak ekkoriban három–négy szláv tagja volt, többi német. A következő években radikális változások következtek be Besztercebánya életében, ugyanis kitört a Rákóczi-féle szabadságharc. Ekkor négy éven keresztül kizárólagosan „*fele-fele arányban lehettek a város tanácsban katolikusok és evangélikusok, függetlenül azok nációjára.*”⁴⁶ Bár 1708-ban, mikor is a fejedelem pozíciói meggyengültek a bányavárosokban, egy nem teljes visszarendeződés kezdődött meg, ám a vallási és nemzetiségi paritás elve jobban érvényesült, mint a szabadságharcot megelőző években.⁴⁷ 1720 után harminc éven keresztül minden évben érkezett egy leirat a királyi udvarból, hogy ez évben nem érkezik a városba királyi felügyelő. A bécsi udvar tehát lemondott a város belső életének befolyásolásáról. Ezek a csatározások a belső tanácsot érintették. A külső tanács kisebb jelentőségéről tanúskodik az a tény, hogy a viharos évek kevésbé érintették, a vallási paritás elve érvényesült, a nációk tekintetében pedig a németek egy–két fővel mindig többen voltak.⁴⁸

1751-re azonban a helyi szláv elitnek ez a helyzet már kevésbé felelt meg, valószínűleg közrejátszott ebben az is, hogy a német elem tovább veszített demográfiai súlyából. Talán ez az a dátum, amikor a szlávtság többségbe került a városban belül? A választásokon elbukó Michal Jesenovský ugyanis egy 23 pontból álló panaszt nyújtott be városnak „*gravamina nationis Hungaro-Schlavonicae*” [a hungaro-szláv

⁴³ A választások eredménye azt mutatja, a városban a nációk tartották magukat az 1692-es közös megegyezésükhöz, M. Smertník ugyanis 78 igen és 23 ellenszavazattal választott meg. *Markov, J.: Odras politických... i. m. 65.*

⁴⁴ Idézi *Markov, J.: Odras politických i.m. 65.* In: Jurkovich E. akkor még kiadatlan kézírata

⁴⁵ Idézi Uő.: 69. In: *Synopsis rerum memorabilium coll. S. L. et parochiae Neosoliensio s. a. 1703.* *Markov, Jozef: Odras politických zápasov v obecnej správe banskej bystrice v 16–19.storočí.* Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1973. 272. 69.186

⁴⁶ *Jurkovich E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica... i. m. 355.*

⁴⁷ *Markov, J.: Odras politických... i. m. 88 és 93.* Pontosabban 1723 és 1752 között mindenképp (40% körül), 1708–1723 között azonban csupán kb. negyednyi helyet foglaltak el a tanácsban, és három bírójuk volt.

⁴⁸ *Markov, J.: Odras politických... i. m. 94.*

nemzet panaszai] címmel.⁴⁹ Az ügy végeredménye egy királyi végzés lett, mely kimondja, hogy a jövőben minden városi hivatalt, de még képviselői mandátumot is kizárólag arra megfelelő képességű egyének tölthetik be tekintet nélkül azok nemzetiségére, csupán a külső tanácsban van joga a szlávoknak azonos számban megjelenni.⁵⁰ 1752-ben a „*sine discrimine nationis*” értelmében újra hat szláv fő került a belső tanácsba a hat német mellé. A katolikusok azonban kétszer annyian voltak, mint az evangélikusok. A bíró is innentől kezdve csak katolikus lehetett, illetve az elkövetkező évtizedekben először két, majd hamarosan három évre választották meg hivatalába. Tényként kezelhetjük, hogy az ellenreformáció sikeressége egyértelműen összefüggött a városi pozíciók és hivatalnoki katolikus kézbe való átcsoportosításával. Kérdés, hogy mennyiben érzékelhető az evangélikus szlávok és az evangélikus németek viszonya, illetve hogy a németek rekatolizálhattak-e csak azért, mert a városban hovatovább csak a nép vallásává „süllyedt” az evangélikus vallás. A következő harminc évben tehát a szlávok – és ezzel párhuzamosan az evangélikusok – pozíciói a város belső életében betöltött pozíciójukban tovább hanyatlottak. Városi bírójuk alig pár volt, belső tanácsosuk pedig ötről egy-két főre olvadt II. József uralkodásának kezdetére.⁵¹ A külső tanács súlytalanságáról további bizonyíték, hogy ellentétben a belső tanáccsal az arányok alig változtak. Az első magyarországi népszámlálás szerint a város lakossága 5053 fő, a férfiak pedig mintegy 85%-ban római katolikus vallásúak.⁵²

Neusohl – Banská Bystrica vezetése a 1848/49-es szabadságharcot megelőző évtizedekben

A kalapos király halála után az ellentétek rövid időre újra fellángoltak, és a szlávok a fennálló viszonyokra beadvánnyal válaszoltak.⁵³ Az új választások eredményeként a városi tanácsban nyolc katolikus és négy evangélikus foglalt helyet. Az ezt követő években a város vezetősége és a választások rendszere soha nem látott mértékben stabilizálódott. A következő mintegy másfél évtizedben három évenként újították a városi orgánumokat, 1806-tól egészen 1841-ig viszont már

⁴⁹ Uo. 99.

⁵⁰ Idézi Markov, J.: Odráz politických... i.m. 220. ŠABB Fasc. 456, (č. 75)

⁵¹ Uo.:109-110.

⁵² Dányi Dezső – Dávid Zoltán: Az első Magyarországi népszámlálás (1784–1787) története a 19.században. Budapest, 1960. / 2007 férfiből csupán 323 egyéb vallású

⁵³ Idézi: Markov, J.: Odráz politických.. i.m. 160. In: ŠABB, Magistrát mesta Banská Bystrica 456. Az 1792. május 30-i beadvány készítői szerint a városban letelepedett polgárok közül 786 családfő fizet adót, melyből csupán 358 katolikus és 428 evangélikus. Sőt míg az evangélikusok 4594 aranyat fizettek be, a katolikusok csupán 1886.

csak hétszer választottak.⁵⁴ Sőt, a városi bírót szerepét 1798 és 1848 között csupán három polgár töltötte be. A német polgárság tehát sikerrel őrizte pozícióit, és az időnkénti kisebb evangélikus ellenállásnak nem volt mérhető sikere. A hatalom magához ragadásában nem kis szerepe volt a korabeli választási rendszernek, melyben a lakosság kevesebb, mint egy százaléka rendelkezett a városi tanácsosok választásának jogával. Az elit körében akkora volt az összhang, hogy pl. az 1827-es bíróválasztáson 70 szavazatot kapott a jelölt, 70-ből.⁵⁵ Markov fokozatos elnémetesedésről ír írásban, szóban, sőt, lélekben is, melyet a kétnyelvű német–szláv dokumentumok fokozatos egynyelvűvé válásával próbál alátámasztani. Valójában azonban a német elit teljesen elszakadt a várostól, tehát egy még zártabb oligarcha réteg alakul meg, a város közép rétege felett.

A város mindennemű ellenállás nélkül fogadta el a magyar nyelv közigazgatási nyelvként való bevezetését 1845-ben, bár csupán a tanács jegyzőkönyveit és az üléseinek jegyzőkönyveit vezették magyarul, a gazdasági bizottság és egyéb albizottságok jegyzőkönyvét németül vezették.⁵⁶ A „*reformkornak mindenkét asszimiláló lendülete*” mellett az is szerepet játszhatott, hogy a helyi városi német oligarcha réteg nem látott reális veszélyt a magyar elem befolyásának növekedésében.⁵⁷ Valóban 1846-ban már csupán magyarul találjuk meg a tanács jegyzőkönyveit.⁵⁸ Szóban azonban bárki olyan nyelvet használhatott melyet a legjobban bírt.⁵⁹ Az 1848-as választások már az új törvénycikk jegyében zajlottak, jelentősen megnövelve a választók létszámát, ám még mindig egy szűkebb vagyoni rétegre koncentrált, arra azonban mégis elég volt, hogy a régi elit erejét megtörje.⁶⁰

⁵⁴ Markov, J.: Odras politických... i. m. 132.

⁵⁵ Uo.: 130.

⁵⁶ ŠABB, Magistrát mesta Banská Bystrica 26: A városi iratok még 1857–1859 között is szinte teljesen német nyelvűek, elvétve találni csak magyar és latin nyelvű iratot, illetve kevés szlovák nyelvű iratot.

⁵⁷ Emilné Vass Éva: Besztercebánya és a német szellemi élet. Danubia könyvkiadó, Budapest, 1943. 90.

⁵⁸ Markov, J.: Odras politických... i. m. 136.

⁵⁹ In quacumque, quam melius callet lingua sensa sua exprimere aut eorsum officiosam relationem praestare Markov, Jozef: Odras politických zápasov v obecnej správe banskej bystrice v 16.-19.storočí. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1973. 136.

⁶⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5291> (utolsó letöltés: 2014. 10. 30.)

Banská Bystrica – (Neusohl) a további források tükrében

A német nemzetiség a 17. század kezdetéig tehát domináns volt, bár a város könyvében ritkán előfordul említés segédnépekről, szlávokról (domus Sclavi, Sclavus, Martyn Sclavus) és magyarokról (Ungaricalis fabr, Ungaricus faber, Ungarus faber).⁶¹ Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a város könyve csalóka lehet, ugyanis gyakorlatilag csak a városi polgárjoggal rendelkezőkről vannak benne bejegyzések. Ez természetesen relatív, hiszen a város többnyelvű volt, és az identitás kérdése sem pontosan behatárolható. Bél Mátyás írja 1736-ban a városban található ezüst utcáról: „*a szláv nép csúnyán, Kakatka névvel illette, valószínűleg azért, mert az egész városban ez a legpiszkosabb utca...*” bár a folytatásban arról az utcában lakó Kakatkáról írt, aki ott lakott, tehát a név más eredetű.⁶² Ez azonban nem változtat a lényegen, miszerint a környező szláv nép elég erős jelenléttel, ha nem többséggel kezdett – vagy már rendelkezett, hogy egy utcát az eredeti, német nevéől eltérően kezdjenek a szájhagyományban nevezni. Vályi András Besztercére nemzetiségéről: „*elegyes lakosú szabad királyi város [...] lakosai leginkább katolikusok és evangélikusok.*”⁶³ Korabinszky János szerint „*a német polgárság gyermekei hamarabb tanulnak meg szlávul, mint németül a szláv cselédség hatására.*” Ami a zsidóságot illeti, a bányavárosokból ki voltak tiltva, és ha két mérföldön belül megközelítették a várost, azzal halálbüntetésüket kockáztatták.⁶⁴

A város kulturális élete a 18. században jobbra kimerült a vándorszínházak és a gimnáziumi diákszínházak tevékenységében. Ezeket azonban a lakosság szívesen látogatta, hiszen nem volt városi színház. Az előadók „*néha magyar történelmet is játszottak melyet olykor magyar nyelven is adtak elő.*”⁶⁵ 1792-ben II. Lipót szentesítette a magyar nyelv oktatását.⁶⁶ Besztercebányán a magasabb gimnáziumban magyar tanszék alakul, Jozefa Grigely és Frantisek Gábor tanárok vezetésével. 1832-ben és 1844-ben két hullámban is megerősítik a magyar nyelv szerepét,

⁶¹ Lisková, Henrieta: Mesto Banská Bystrica a jeho okolo obyvateľia na základe záznamov v najstaršej mestkej knihe. 53-69. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 67.

⁶² Sklenka, Vladimír: Symboly spravodlivosti slobodného kráľovského mesta Mesto Banská Bystrica. 138-152. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 141.

⁶³ Vályi András: *Magyar Országának leírása.* Buda, 1799.

⁶⁴ Jurkovich E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica...* i. m. 159.

⁶⁵ Lévay I.: *A Besztercebányai...* i.m. 24. Jurkovich Emil azonban 1824-ra teszi. *Jurkovich E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica...* i.m. 87.

⁶⁶ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4957>. Letöltve. 2014. május.27.

a magyar lett a fő tanítási nyelv. Zólyom vármegyében a magyar nyelv bevezetését Zay Károly hathatós közbenjárása segítette. Ekkoriban a város gimnáziumiban már magyarul zajlott a tanérvnyítás és zárás, az agenda írása és bizonyítványok nyelve is a magyar lett.

Dušan Škvarna és más szlovák történészek véleménye szerint Besztercebánya azon négy város közé tartozik – Pozsony, Nagyszombat, és Selmecebánya mellett – melyekben a 18. század 80-as éveitől kezdve „érzékkelhető nemzeti mozgolódás tapasztalható.”⁶⁷ Ez a mozgolódás – a források szerint – azonban ekkoriban még nem érzékkelhető, hiszen csupán a magyar nyelv ügye kezdett fel–fel bukkanni, és a szláv reakciók csupán később kerültek napvilágra. Mégis, ez indíthatta végül is a hungarus tudat lassú bomlását, melynek lényeges állomása az volt, hogy 1822-ben a nyelvi nacionalista magyarok már szinte követelményként állították más nyelvű kortársaik elé a magyar nyelv ismeretét.⁶⁸ A latin nyelv magyarra cserélése tehát, nem sikerült a magyar királyságban anélkül, hogy a nemzeteket egymással szemben állította volna. Ekkoriban szabadkőműves páholya is létezett a városnak.⁶⁹ Ekkortájt járt a besztercei gimnáziumba Ján Kollár is.⁷⁰

1830-as években alakul a városban a *Mlado Bernolákovské centrum*, amely együttműködött a pozsonyi Štúr csoporttal, J. Sentický-vel, Tomás Červen-el, a püspök Jozef Belanský-val, akik pénzzel is támogatták a fiatal szláv írók kiadási munkáit.⁷¹ 1830-as években adta ki Karol Kuzmányi a *Hronka* című folyóiratot is. A magyar hegemonia idejében, a katolikus gimnáziumigazgató így emlékszik vissza ezen csoportok tevékenységére, és azok a magyar nyelvtörvényekre adott

⁶⁷ Škvarna, Dušan: Otázka mestského národného centra v 19. storočí a Banská Bystrica. 278-291. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. Vydavateľ: Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 281.

⁶⁸ Soós I.: Értelmiségi... i.m. 17. old.

⁶⁹ Martin, Javor: Slobodomurárske hnutie v Banskej Bystricy. 206-216. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. Katedra histórie FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 206. Martin Heinzeli (1735-1798, Eperjesi páholy vezetője, valószínűleg svájci eredetű, 1787-ben Hanzélire magyarosított, a Besztercebányai szabadkőműves páholy megalakítója és vezetője. A páholy 54 tagból állt, 1775 alakult, és közel tíz éven át vannak róla feljegyzések.

⁷⁰ Ján Kollár képviselte a (szláv) hungarus tudat második stádiumát, Bél Mátyással ellentétben ő már öntudatosabban viseltetett népe iránt, mégis Bél hagyományaira épült hungarus patriotizmusa. Önmagát „Pannonius Neosoliensis” definiálta (Besztercebányai hungarus, a várossal szlávságára, míg a hungarussal magyarságára utalt az értelmezések szerint. A magyar és a hungarus közötti különbséget először 1778-ban Cornides Dániel Liptó vármegyei Zipszer történetíró mutatja meg. Bővebben lásd: Soós I.: Értelmiségi i. m. 10-20.

⁷¹ Martuliak, P.: Peripetie vývoja... i. m. 21.

reakciójukra iskolájában: „Néhány lőcsei, eperjesi és pozsonyi protestáns tót eredetű tanár új eszméket hirdetett tanítványainak, tót társaságokat alakított, s ezekben a szláv egység” tanait hirdették.”⁷²

1845-ben a városban alakult a Garam mentén élő papok *Pohronský spolok* nevezetű egyesülete, melynek szociális céljai mellett többek között célja: „*Štúr féle szlovák nyelv ápolása*”, egyesület egyébként könyvtárat is létrehozott.⁷³ Megalakult továbbá a szlovák katolikus diákok *Cirkevnoliterárneho spolok*-ja, melynek célja anyanyelven való művelődés volt.⁷⁴ 1847-ben a *Spolok všeobecnej vzdelanosti v Banskej Bystrici* alakult Karol Kuzmányi vezetésével, amely Pavol Martiniak szerint „*öntudatosabb tagok a nemzeti alapokat helyezték előtérbe a birodalmi platform helyett, melyet a következő években is folytatott a város és iskolái földjén.*”⁷⁵ Bár a városban 1841-ben színházi épületet is építettek, továbbra is csupán vándorszínházak látogatták, „*főképp német és magyar nyelvű*” majd a 1860-as évek végén „magyar társulat” érkezett, hogy kitöltse a város kultúrájában tátongó űrt.⁷⁶ A szlovák elit pozíciója azonban korántsem volt elsöprő, hiszen pl. Paul Emil Szumrákot hiába választják meg 1848-ban Besztercebánya polgármesterévé, ő nem léphet hivatalba, mivel nem tud magyarul.

A város nemzetiségi állapotához ezekben az években Zipser és Fényes Elek adatai szolgálhatnak támpontul. Christian Andreas Zipser 1842-ben írt munkájában Zólyom megye lakosságáról ekképp ír: „*A megye lakosai általán tótok [...] a városokban sok német és itt ott magyar szót hallhatni. Zsidót a megyében nem tűrnek, de helyettök elég sok a cigány...*”⁷⁷ Fényes a megye 1847-es leírásakor a következő szavakkal jellemzi a területet: „*Nyelvökre, kevés bányász németeket, s mintegy 200 magyar ajku nemest és honoratiort kivéve, mind tótok; cigányok*

⁷² Lévay I.: A Besztercebányai... i. m. 93.

⁷³ A nemzeti szemék mellett „a katolikus egyházat a magyar parlament liberalizmusa is kedvezőtlenül befolyásolta” Caban, Peter: Banskobystrická diecéza a boj proti alkoholizmu a spolkoch striezlivosti. Vydal Kňazský seminár sv. Františka Xaverského v Banskej Bystrici-Badíne v roku 2005. 107.

⁷⁴ 1851. 11.2 6 diák alapításával. A szerzők szerint a Besztercei kulturális fejlődés ezekben az években példaértékű volt a többi szlovák város számára. Kovačka, Miloš: Ján Levoslav Bella – Kolo – Andrej Sládkovič: Michalová, Eva: Hudba v Banskej Bystrici v časoch pôsobenia biskupa Štefana Moysesesa. In: Hudba v Banskej Bystrici v období pôsobenia biskupa Štefana Moysesesa, Hudobný odbor Matice slovenskej, Martin, 1998. 45.

⁷⁵ Martuliak, P.: Peripetie vývoja... i. m. 23.

⁷⁶ Michalová, E.: Hudba v Banskej Bystrici... i. m. 24–25.

⁷⁷ Andreas, Christian Zipser: Neusohl und umgebung (Besztercze és vidéke – emlékirat). 1842. Budán. 15.

számosan vannak.”⁷⁸ Fényes egy későbbi, 1851-es művében Besztercéről a következő adatokat közli: 5228 lakosa van, 478 ház (ebből 249 a városban és 229 az elővárosban) 2987 katolikus és 2241 evangélikus. Nemzetiségét tekintve „most többnyire tótok, kevés németekkel s még kevesebb magyarokkal vegyest.”⁷⁹ Ezek a számok természetesen csupán tájékoztató jellegűek voltak, de jelzik számunkra, hogy a terület dominánsan a szlovák nemzetiség által volt lakott. Fényes adatai alapján tehát arra következtetünk, hogy „az abszolutizmus idején a városban 192 fős hivatalnok gárda” javarészt magyar érzelmű, ezek tették ki a város 19. század közepén a magyarság helyi bázisát.⁸⁰

Banská Bystrica a szabadságharc utáni években

A szabadságharc utáni években a kedvezőbb körülmények között egyre erősödtek a törekvések a *Matica Slovenská* székvárosának kiválasztására. A városban uralkodó szlovák nacionalisták hangulatáról: „amióta a magyarok legyőzettek, nyugalom honol a városban. Most jó szlováknak lenni, [...] úgy hírlík szerencsére, hamarosan Beszterce nagy központ lesz: technikum, akadémia létesül itt.”⁸¹ A szlovák nemzetébredők egy olyan általános szlovák központ kialakítására törekedtek, melyben a szlovák kultúra összpontosult fellegvára lehetett volna. A magyar nacionalizmus erősödésével Pest és Pozsony a 40-évek folyamát kikerült a szlovák nemzetépítők látóköréből. Ekkor figyelmük a mélyen szlovák nyelvterületen lévő városok felé – közül Besztercebánya – fordult. Majlát Ján gróf 1848–49 fordulóján Bécsnek címzett szlovák kerületi kérvényében Besztercebányát javasolta kerületi fő központnak.⁸² Itt ugyanis Štefan Moyses püspök tevékenysége alatt speciális körülmények adódtak a szlovák kultúra művelésére. A püspök „szlovák nemzetébredés vezető egyéniségévé vált.”⁸³ Az

⁷⁸ *Fényes Elek*: Magyarország leírása. II. Pest. 1847. 161.

⁷⁹ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára I. Pest. 1851. 128.

⁸⁰ *Chromeková, Valéria*: Spriemyselňovanie Banskej Bystrice, stav a vývoj malovýroby v druhej polovici 19. storočia. 43-64 In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II*. Vydavateľ: Katedra histórii FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 43.

⁸¹ M. Dohnány levele 1849. szeptember. 20 In: *Dušan Škvarna*: Problém národného mestského centra a Martin 20.

⁸² *Škvarna, Dušan*: Otázka mestského národného centra v 19. storočí a Banská Bystrica. 278–291. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*. Katedra histórii FHV UMB A Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 2006. 284.

⁸³ *Mokrý, Ladislav*: Obdobie Štefan Moyses a počiatky národnej hudby. *Hudba v Banskej Bystrici v období pôsobenia biskupa Štefana Moyses*, Hudobný odbor Matice slovenskej, Martin, 1998. 11.

1850-es évek elején politikai szempontból azonban még jobbra saját útkeresésükkel foglalkoztak a szlovák nemzetépítők. A bibliai cseh nyelv támogatói és Štúristák közötti egész szlovák régiót érintő csatározások, melyek helyileg a városi gimnáziumokban a cseh származású és szlovák tanárok között zajlott.⁸⁴ A város szlovák értelmisége kezdetben a cseh nyelvhez húzott.⁸⁵ 1851-ben a Záhorský által szerkesztett, az új püspök védnöksége alatt futó *Cyrl a Method* folyóirat szerkesztőségét is Besztercebányára helyezték át. 1852-ben Martin Hattala „*Krátkej mluvnice slovenskej*” című művében konszenzusra jutatta az addig széthúzó szlovák nemzetébresztőket, legalábbis a *Matica Slovenská* égisze alá tartozó kiadvány szerzőjének állítása szerint.⁸⁶ A krími háború éveiben Bécs megpróbált még egy határozatlan németesítést beiktatni az iskolarendszerben, és a hivatalokban is, a besztercebányai hivatalnokok közül is számosat áthelyeztek, ez azonban 1857-ben gyengült.⁸⁷ A század idusán a szlovák nemzetépítők is szintiszta szlováknak titulálták Zólyom megyét, és két szlovák tanítóképzőt is kértek a Bécsi udvartól, egyiket Besztercebányára.⁸⁸

Banská Bystrica iskoláinak nemzetiségi összetétele

A városban történt nyelvváltás mikéntjét jól érzékelteti Andreánszky Sándor cs. kir. kerületi főbiztos levele, melyet 1849 december 13.-án vetett papírra: „*magyar nyelv supremáciáját megtiltom, ...tót nyelvű tanintézeté nyilvánítom.*” Ami pedig a városi katolikus gimnáziumot illeti, az 1849–50-es tanévkezdésnél, tehát még a királyi kerületi főbiztos levele előtt már főigazgatói rendeletre tót nyelven imádkoztak, és elmaradtak a magyar egyházi énekek is. A rendelet azonban ugyanabba a problémába esett, mint alig egy évtizeddel ezelőtt a magyar nyelvű oktatás átállása latinról: de nem voltak ugyanis szlovák tankönyvek. Elkezdték azonban a szlovák grammatika elemeit tanítani. A jegyzőkönyveket és a hivatalos levelezéseket továbbra is latinul vezették. A tanítás innentől tehát főképp szlovák és cseh nyelven, illetve néhány tantárgy németül folyt. Ezelőtt pár évvel még tilos volt

⁸⁴Uo.: 50.

⁸⁵List Jána Palárika Martinovi Hattalovi o pokusoch založiť Maticu slovenskú a o prípravách na založenie Spolku sv. Vojtecha. 1857. In: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914 Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1962 Zostavil a poznámkami opatril. František Bokes. 174–175. Természetesen a Csehszlovákizmus támogatójaként kell értelmezni a szerző állítását, a valóságban a Besztercei szlovák értelmiség inkább a Hattala féle grammatikát, tehát a Štúr féle csoportot támogatták.

⁸⁶*Michalová, E.*: Hudba v Banskej Bystrici... i. m. 21.

⁸⁷*Richter, O. a kol.*: Banskobystrické Gymnázium... i. m. 58–64.

⁸⁸Návrh Priateľa ľudu na riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Uverejnil Priateľ ľudu, roč. I, č. 10. Pešť 1. mája 1861. 281.

szlovákul beszélni a gimnáziumban. K. G. Zechenter emlékei szerint, aki Besztercebányán volt evangélikus gimnazista (1836–40): „*ha szlovákul beszélgettünk, rovást kapott, majd ha összegyűlt magolnia kellett, vagy írni, esetleg egy ideig nem játszhatott labdajátékokat*”.⁸⁹ Az 1850–60 években a katolikus főgimnáziumot kb. 110–130 diák látogatta, ebből kb. 80–90 szlovák, egy–három cseh, egy–két horvát, hét–nyolc magyar, és mintegy 20–25 német látogatta.⁹⁰

	1852-53	1853-54	1854-55	1855-56	1856-57	1857-58	1858-59	1859-60	1860-61	1862-63	1863-64	1864-65	1865-66
cseh, szlovák	91												
szláv	0				112	87	103	126					
szlovák	0	107	99	102					130	194	216	217	238
cseh	0	2	2	3								5	4
szlovén	1	1	1										
horvát	2												
német	5	10	17	27	17	41	41	44	44	27	41	33	33
magyar	4	9	8	10	8	7	8	9	6	13	15	28	16
lengyel	0	1	1										
Összesen	103	130	128	142	137	135	152	179	180	234	272	283	291

2. ábra A katolikus gimnázium diákjainak nemzetisége

Sőt, Štefan Moyses⁹¹ – a *Matica Slovenská* későbbi elnöke – kérvényezte, hogy a besztercei főgimnázium legyen tiszta szlovák, és a Körnöcbányai német, mivel Besztercebánya javarész szlovák lakosságú. Ezt a besztercei püspökség 111 vallási közösség adataival támasztotta alá, miszerint csupán 17 német, míg az összes többi szlovák nyelvű, illetve a környéken csak szlovákok laknak.⁹² Ezt a tényt Lévay István a gimnázium dualizmus-kori igazgatója is elismeri, miszerint: „*a tót nyelv a tanulók legnagyobb részénél még anyanyelv is.*”⁹³ Változás csupán 1861-ben történt, mikor elrendelték a magyar oktatást, és a tanári kar lecserélését. A cseh–morva tanárokat felmentették, „magyarabb” tanári kart hoztak létre, a

⁸⁹ Richter, O. a kol: Banskobystrické Gymnázium... i. m. 38.

⁹⁰Uo.: 53.

⁹¹ Az 1850–1851-es években Bécs a magyar katolikus egyház gyengítése végett három szlovák püspököt is kinevezett (Ladislav Záborský, Štefan Kollarčík), J. Moyses 1851. július 23-tól haláláig, 1869. augusztus 5-ig volt a Besztercebányai egyházmegye élén.

⁹² Banskobystrický biskup Štefan Moyses odôvodňuje uhorskému kráľ. miestodrziteľstvu potrebu slovenského vyučovania na banskobystrickom gymnáziu a nemeckého na reálke v Kremnici, roč. I, č. 83 z 31. decembra 1861.. In: František Bokes: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu... i. m. 389.

⁹³ Lévay I.: A Besztercebányai Kir. i. m. 96.

magyar visszahelyezték az oktatás rendjébe, a német és a szlovák nyelv csupán segédnyelvként lett engedélyezve.⁹⁴

A városi gimnáziumok nyelvi adatainak megtekintése után, a sokkal relevánsabb – jobbára csupán Besztercebányai diákokat magába foglaló – városi fő elemi fiú és alsó elemi lány iskola adatait tekintsük át az 1860–61 iskolai évben. Az iskolának négy tanára volt, ebből egy a leányiskolában tanított, illetve külön hitoktatói is voltak. Az öt tanárból mind tud szlovákul és németül is, három fő latinul, két fő magyarul, illetve egy fő egy kicsit tud magyarul. A fiú diákok száma 132 fő, a lányoké 115. A tanítási nyelv „tót és német” [...] elsőben „szükség esetében magyar is” a többi osztályban és lányiskolában csak tót és német a tanítási nyelv.⁹⁵

Banská Bystrica – Besztercebánya a kiegyezést megelőző években

A városi jegyzőkönyvek magyarul íratnak egészen 1849. február 5-ig, majd május 9-ig németül és szlovákul, majd Világosig ismét magyarul, melyet egészen 1861-ig a német–szlovák nyelv követ.⁹⁶ 1861-től tehát a városi iratok között mintegy bő kétharmada magyar, míg mintegy 15% a német, illetve nagyon kevés szlovák, és még kevesebb latin nyelvű iratot találunk, ám a különböző újságszervények közül több a helyi német nyelvű újságszervény.⁹⁷ Az iratok között előfordul pár, országos pánszláv „akciókban” részt vevő csoportok esetlegesen megyébe tévedő tagjai elleni megfigyelések, ám konkrét városi eset csupán egy 1865-ben felbukkanó eset. Radvánszky Antal fő ispán leiratban Besztercebánya polgármesterével közli, hogy „ismét egy tót vers került napvilágra [...] melyre bár más van ráírva, mégis alaposan okkal gyanítom, hogy Machold Besztercebányai nyomdájából való és [...] negyedik verse világos lázítást foglal magába.”⁹⁸ A polgármester vá-

⁹⁴ Uo. 281.

⁹⁵ ŠABB, Magistrát Mesta Banská Bystrica, 105 kartón. Végeleges jelentés a sz. kir Besztercebánya városi fő elemi fiú és alsó elemi lány iskola állásáról az 1860-61 iskolai évben, 1861 augusztus 15. Wachtter Kázmér igazgató.

⁹⁶ Jurkovich E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica... i. m. 450.

⁹⁷ ŠABB, Magistrát Mesta Banská Bystrica, 23 kartón. 1860-as évek városi jegyzőkönyvei, iratai. 1860-as években a magyar iratoknál szembetűnő, és viszonylag gyakran előfordul, hogy a s-t németesen írják. (Polgármester Szigethy Károly)

⁹⁸ ŠABB, Magistrát Mesta Banská Bystrica, 26 kartón. Radvánszky Antal főispán levele a Besztercebányai polgármesternek, „Követválasztásra...” tárggyal, kelt. 1865 nov. 22. Besztercebányán.

lasza jobbára semmitmondó, tudomásul vette, és ő szerinte az adott versszak nem tartalmaz lázító elemeket.⁹⁹

Az októberi diploma után már megmutatkozott, hogy „*a nemzeti mozgalomnak Besztercebányán nincs akkora háttere, hogy a város vezetői, hivatalai és a nyilvánosság elfogadja a Maticát a méhébe*”¹⁰⁰ Hiába a szlovák többség a magyar „közvélemény” – mely ebben az értelemben a város vezető rétegére érthető – ellenállásán megtört. Ennek egyik konkrét jele az volt, hogy 1861-ben a város felszólította a környező településeket, hogy onnanól már csak magyar nyelvű kommunikációt fogadnak el. Ezzel kapcsolatban Libetbánya Város Tanácsa írja Besztercebányának: „*május 14 válaszból [...] fájdalommal azt vettük ki, hogy Nemes Városi Tanács azon nép anyanyelve iránt mellyet képviseli, igen csekély vagy éppen semmi szívhajlammal viseltetik, olyannyira, hogy méltán kételkedünk arról [...], hogy az országos törvény a szlovák nemzet és nyelv irányában igazságosabb fordulatot vegyen, [...] formalitásokhoz ragaszkodni és magyar levelezést hogy csak csekélyebb időre is követelni szükségesnek találja. [...] baráti szomszédi viszonyra való tekintettel magyarul írunk.*”¹⁰¹ Az 1863-as Cyril és Metód ezer éves évfordulójának ünnepélyes mámorát hamar elfeledteti a tény, miszerint: „*a besztercei aktív szlovák értelmiség a Matica Slovenská befogadásának kérelmét a városi tanács elé be sem merte nyújtani.*”¹⁰² A kiegyezést követően tehát „*a tót világnak vége szakadt...*”¹⁰³

Összegzés

A város etnikai képének 16–19. századi elemzésének eredményeiről tehát elmondható, hogy a 19. század előtt a nációk–nemzetiségek harmadlagos szerepet tölthettek be. Jobbára gazdasági, hatalmi pozíciók, illetve vallási indíttatások motiválták a 16–18. századi városi tanácsai küzdelmeket. Ezekről a csatározásokról a köznép aligha értesült. Tehát a lakosság azon rétegére, kik a környék abszolút többségét adták, a források alig hivatkoznak, illetve csupán romantikus ábrázolásmódban. Ezen törekvések értékelésénél nem szabad elfeledni, hogy a nacionalizmus térségünkben csupán a 19. században fejlődött szervező, domináns kvalitássá, ebben a korban az egyenjogúsítás mögött nagyobb hányadban anyagi érdekek álltak: például beleszólás a város gazdasági életébe, jogok és hatalmi kapcsolati

⁹⁹ Uo. a levél hátulján, 3 nappal később.

¹⁰⁰ Škvarna, D.: Otázka mestského národného i. m. 286.

¹⁰¹ ŠABB, Magistrát Mesta Banská Bystrica, 105 kartón. Libetbánya Város Tanácsa, Szabad Királyi Besztercebánya Tekintetes Tanácsának, Besztercebányán, 1861. június. 31, 494 irat.

¹⁰² Škvarna D.: Problém národného mestského i. m. 29.

¹⁰³ Jurkovich E.: A Besztercebányai Kir. i. m. 18.

hálók, vámmentesség, árusítási jog, bormérési jog, jegyző delegálásának joga, saját bíróság, pallosjog, továbbá a városi tanács tagja csak az a polgár lehetett, aki házat birtokolt a főtéren. A főtéren házat birtoklók a városi elithez tartoztak egészen a 19. század közepéig. Ekkorra Besztercebánya már rég elvesztette német többségét, és szlovák többségű, ám német jellegű városként tarthatjuk számon, élen a pár tucat magyar – vagy magukat magyarnak valló – hivatalnokkal. A magyar szabadságharc utáni években tehát beszélhetünk arról, hogy Besztercebánya a szlovák nemzeti mozgalom központja”.¹⁰⁴ Besztercebánya fejlett iskolarendszerrel, polgársággal és kereskedőréteggel rendelkezett, gazdag társasági életet élt, és ebben az időben sok neves szlovák érzelmű polgárnak adott otthont.¹⁰⁵ Az 1860-as évek elején azonban a német jellegű, szlovák többségű város életében jelentősebb változás állt be, mely során a magyar nyelv egyre erőteljesebben térnyerésbe kezdett. A nacionalizmus tehát a mai Közép-Szlovákia régióban csupán a 19. század folyamán erősödött meg, és még abban a korszakban csupán a felsőbb, illetve középréteget érintette. A korábbi századok elitjének náció jellegű, valójában hatalmi–gazdasági törekvéseit kizárólagos igénnyel egyik nemzeti történetírásnak sincs joga kisajátítani, újrakonstruálva nemzetté transzformálni.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Štilla, Miloš: Martin Čulen v dejinách Banskej Bystrice: katolícky kňaz významný pedagóg a národný buditeľ Banská Bystrica. Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Banská Bystrica, 2005. 43.

¹⁰⁵ Andrej Sládkovič, Karol Kuzmány, Ján Egry, Ján Levoslav Bella František Váray, František Sasinek és mások.

¹⁰⁶ A 20. századi szlovák szerzők – leszámítva a legújabb évtizedben írottak némelyikét – kinek műveit e tanulmányban felhasználtam, kétségkívül erre törekedtek. Véleményem szerint, szinte teljesen nyilvánvaló, hogy a Besztercei környék lakosság szláv, ám ennek kevés kivétellel bár tudatában volt, nem volt meghatározó momentum az életében. A kevés kivétel pedig is jobbára csak akképp érzékelt, hogy a más nyelvű szász lakosság nyelvével további kiváltságok is járnak.